

УДК 1(091)+008

ПРОБЛЕМА СТРАЖДАННЯ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ Тетяна Ярошенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Проаналізовано релігійні, філософські, культурологічні погляди на феномен страждання в людському житті; з'ясовується який вплив можуть мати негативні душевні переживання для духовного становлення та розвитку особистості.

Ключові слова: страждання, криза, хвороба, співстраждання, любов, зцілення.

Страждання – це серцевина людського існування, життя у світі нужди й недосконалості, конфліктів і розривів, муки й болю, у світі, коли ми всі одночасно є пасивними глядачами (мучениками) й активними дійовими особами (мучителями) драми. Недаремно проблема страждання належить до тих вічних життєвих актуальностей, які примушують людину постійно перебувати в стані напруги, пошуків, неспокою, ставити перед собою питанням, чому вона страждає, шукати відповіді, як цьому зарадити і чи потрібно це.

В Індії ідея страждання живих істот, які включені у нескінченний ланцюг перероджень (сансара), лежить в основі багатьох традиційних релігійно-філософських поглядів. Найвиразніше вона заявила себе в буддизмі та індуїзмі. Концепція страждання в буддизмі фокусується на так званих “чотирьох благородних істинах”, які здебільшого передаються таким чином: є страждання; існує причина страждання; страждання можна зупинити; є шлях звільнення від страждання. Головною причиною страждання буддизм вважає емоційну прив’язаність людини до тлінних речей і шлях переборення страждань вбачає у звільненні від сансари, у досягненні відстороненості й безпристрасності. Буддизм пропонує людині досягнути переборення страждань через моральність, духовний розвиток, посередництвом медитації й мудрості, яка змушує без ілюзій реально сприймати світ у всіх його недосконалах.

Буддисти, а з ними й індуїсти вірять: чи буде індивід страждати, чи насолоджуватись у теперішньому житті, залежить від того, які вчинки він робив в минулому. Якщо людина щаслива, то це тому, що вона заслужила щастя у минулому. Якщо ж вона страждає, то це розплата за колишні діяння (закон карми). Буддисти та індуїсти зазвичай не поспішають на допомогу страждаючому. Якщо індивід має страждати, то навіщо йому допомагати? Навіть якщо хто-небудь спробував надати допомогу, то як можна спасти людину від страждань, від своєї карми? Ця цінність майже протилежна західній цінності спасіння.

Таким чином, індійська духовність виключає трагічні моменти чи розв’язки життя; вона не визнає випадковості й безпричинного зла; не вірить у можливість втручання сліпих сил, з якими людині потрібно боротися, до того ж ця боротьба під її кутом зору є безсенсовною [1].

Дещо інший підхід та оцінку страждання ми спостерігаємо в західній традиції. В епоху Античності проблема страждання формулюється як проблема присутності у світі зла, як те, що протистоїть людському щастю. Вона пов'язується з трагічністю людського існування, з вірою в персоніфіковану чи безлику Долю, життя Фортуни. Суть античного трагізму страждання полягає в неможливості розв'язання конфлікту між людиною, її надіями й прагненнями, з одного боку, та темною, невмолимою долею, де жива істота виступає в ролі жертви Року, – з іншого. Людина тут служить забавкою всезагальної історії в образі космічного часу-Долі, яка над усім панує й усе підкоряє собі і закон якої прихований від людини.

Антична тема страждання знайшла своє втілення в старогрецькій міфології, а розуміння – передусім у трагедіях Есхіла, Софокла, Евріпіда. Давні греки бачили в богах істот, які в усьому подібні до людей. Щоправда, людське життя неминуче завершувалося смертю, а боги були безсмертними. Разом з тим усе те, що було властиве людям, проявлялось і на вищих щаблях космічної ієрархії – на рівні богів і героїв. Відтак боги, як і люди, люблять і ненавидять, блаженствують і страждають. Страждає й Афродіта через втрату свого коханого – прекрасного Адоніса; мучиться Деметра, у якої похмурий Аїд викрав улюблену доньку Персефону. Безмежні страждання титана Прометея, якого прикуто до скелі, віддано на розправу орлу Зевса за те, що він викрав божественний вогонь з Олімпу для людей. Кам'яніє від горя Ніоба, у якої загинули всі її діти від стріл Аполлона й Артеміді. Гине герой троянської війни Агамемнон, якого зрадливо вбиває дружина. Наймогутніший герой Греції – Геракл, що прославився своїми подвигами на благо людей, – і той завершує своє життя в страшенних муках. Багатостраждальний цар Едіп у відчаї від здійснених ним через невідання злочинів виколує собі очі, повіряється зі своєю донькою Антигоною по грецькій землі й ніде не може знайти такого бажаного спокою. Дуже часто страждання виступає платою за здійснені батьками злочини.

Успадковуючи традиції міфологічного способу життя, греки покладали відповідальність за те, що з ними відбувається, на богів. Гомерівські герої навіть свої власні помилки пояснюють умислом богів. Агамемнон після того, як програв бій з троянцями, з сумом каже, що цього, очевидно, прагнув сам Зевс. Серед античних божеств були богині долі – Мойри, у руках яких знаходилися нитки життя усіх людей. Греки вважали, що кожному наперед визначена міра життя згідно з вказівкою долі, і ніхто не в силах цього відмінити. Космічний закон долі чинний не лише стосовно людей, але й богів. Ананке (доля, рок, необхідність) володарює над усім живим у світі. Здавалося б, уявлення про ананке повинно було приректи людину на повну пасивність, адже навіщо прагнути того й боротися з тим, що не залежить від твоєї волі? Проте людям не дано знати того, що записано в книзі Долі. Невідомі їм також помисли богів. Може статися, що людині долею відведено здійснити подвиг і домогтися бажаного лише ціною величезних зусиль. Тому античні люди зовсім не схильні до пасивного фаталізму. Скоріш навпаки, античний герой – дієвий і активний; він менш за все подібний до страдника, життя якого залежить від примхливої долі. І хоча він підпорядкований необхідності, а інколи й навіть

нездатний відвернути свою загибель, він бореться, і лише через його свободні дії проявляється необхідність.

Часто люди античності намагаються витлумачити знамення долі й знаки божих велінь, а оскільки подібні тлумачення, як правило, є неоднозначними, то перед ними відкривається можливість вибору свого способу дій. Проте якщо людина діє всупереч волі богів і відвертається від визначеного долею шляху, то її очікують кара, невдачі. “Злий рок” буде переслідувати кожного, хто насмілиться йти супроти власної долі. І якщо людина буде наполегливою в цьому намірі, її життя перетвориться на суцільну трагедію, бо чим більше волі, наполегливості, героїзму проявлятиме герой, тим жахливішими будуть наслідки. Так, Едіп (із драми Софокла), дізнавшись, що йому призначено стати вбивцею батька й узяти за дружину власну матір, іде з дому, щоби не збулося призначення. Та саме це приводить його до виконання передбаченого. І як він не прагне істини, добра, справедливості, усі прагнення повертаються страшними бідами й нещастями для нього, його близьких, усього міста [2].

У рамках іудео-християнської релігійної традиції страждання осмислюється як божя кара за гріхи, як невід’ємний атрибут недосконалого тварного світу. Ще з давніх часів була поширена думка, що хвора людина, яка багато й сильно страждала, є одержима демоном або позначена божим гнівом. Вважалося, що її перебування серед членів релігійної спільноти могло мати небажані наслідки; тому таким особам не рекомендувалось не рекомендувалось брати участь у культових трапезах та жертвоприношеннях, оскільки це не приносило радості богам, а, навпаки, викликало їхній гнів. Подібне зустрічаємо в Старому Заповіті: страждання – це явна ознака відступництва від Бога; епідемія – доказ масової безбожності. Тому страждати означало бути винним і бути покараним за провину перед Богом. Звідси страждання не повинно було викликати співстраждання, бо не можна було співчувати гріху. Міра ж страждання визначалася пропорційно до вини, гріховності [3].

На відміну від старозавітного, а з ним також іудейського погляду на страждання, християнський світогляд у версії Нового Заповіту утверджує ідею боговтілення в особі страждаючого Ісуса Христа, який усе прощає. Слід наголосити, що християнство свідомо ставить образ страждаючого Ісуса в саму серцевину, осереддя свого віровчення. Звідси центральний образ християнської релігії – образ розп’ятого на хресті Ісуса. Бог певним чином страждає разом з людьми і діє, щоб пом’якшити це страждання. Образ розп’ятого Ісуса Христа в християнстві являє собою іманентний аспект Бога, який страждає так само, як і люди, і прощає тих, чиє моральне зло стало причиною страждання. Таким чином, у християнстві спокутувальна жертва Христа робить страждання заporукою спасіння. Дехто вважає, що символ хреста у християнстві рівноцінний стражданню, але це не цілком так. Правильнішим є тлумачити хрест як завдання, покладене на нас Богом, як закон, ентелехію.

У літературі можна зустріти порівняння античного страждання (страждання Прометей) і середньовічного погляду на сенс страждання (страждання Ісуса Хрис-

та). І есхілівський Прометей, і біблійний Христос терплять муки в ім'я людей. І перший, і другий – безсмертні боги. Обидва вміють передбачити майбутнє і заздалегідь знають про майбутні страждання, які на них очікують. Обидва могли відхилитися від своїх страждань, але прийняли їх. Разом з тим неприборканий, революційно-героїчний дух відрізняє особу Прометея від мученицької постаті Христа. Для Прометея не є властивою ні смиренність, ані спокутувальне довготерпіння, що є таким характерним для християнства [4].

Отже, крім негативної оцінки страждання в людському житті, існувала й інша точка зору, яка акцентувала на позитивній ролі цього феномену, на переживанні просвітленого, релігійного страждання. Такий погляд спирався на досвідне знання, за яким було відомо, що “харизма” екстатичного, пророчого, істеричного, зрештою неповсякденного стану, який визнавався “священним”, виникає під дією магічної аскези чи самобичування, утримання від їжі, сну, сексуальних зносин тощо. У даному випадку аскеза виступає в якості добровільного обмеження або страждання.

Проблема страждання знайшла своє відображення й у філософії та містиці. Зокрема, у середньовічній християнській містиці страждання розглядається як знак любові Бога до людини. Співстраждання оцінюється по-різному, в залежності від того, чи вбачають в ньому егоїстичну основу (Декарт, Гоббс, Спіноза), чи розглядають як справжнє почуття (Хатчесон, Юм, Сміт, утилітаристи, Руссо). З погляду Канта співстраждання має обмежену моральну цінність: як обов'язок людяності його слід культивувати, але саме по собі воно несвобідне, пасивне, ірраціональне “легальне”, тобто не суперечить вимогам моралі, до того ж сліпе, нерозумне, а тому неморальне.

Страждання займає центральне місце у філософії німецького мислителя А. Шопенгауера. Його філософські погляди можна перевикласти в дусі поверхнево сприйнятих “чотирьох благородних істин” буддизму. Згідно з ним, увесь світ, усе життя є стражданням, причиною якого є нерозумна, безцільна, хаотична воля, що довільно будує й руйнує життя людей, не турбуючись про надання цьому будь-якого смислу. Але зупинити страждання можливо: життя набуває смислу, якщо розум відмовиться від прислугування волі й обере метою життя Ніщо та розчинення в Ніщо. Шопенгауер пропонує і шлях припинення страждання – досягнення Ніщо: співстраждання й аскезу. Отже, підхід Шопенгауера до проблеми страждання можна охарактеризувати як європейський варіант індійського вчення про страждання. Шопенгауер проголошує співстраждання основою моралі, вважаючи, що “моральна пружина” повинна бути “емпіричною”, тобто сильно й безпосередньо діючою і такою, що долає могутні егоїстичні імпульси. Філософ бачить у співстражданні досвід містичного безпосереднього проникнення в чуже “Я”, злиття з ним, що веде до пізнання, тотожності всього існуючого [5].

Ф. Ніцше вважає страждання умовою душевної величі й відкидає співстраждання як депресивний стан, що нівелює цінність життя. В екзистенціалізмі структура “істинного буття”, “екзистенції” відкривається через страждання (страх Хайдеггера, “межові ситуації” Ясперса).

Досвід ХХ ст. робить непопулярним наївний філософський оптимізм і гедонізм, які розглядали страждання як непорозуміння. Так, у раціоналістичній філософії страждання є певним тимчасовим, ненормальним станом у плині подій на шляху до мети, шляху людської активності, скерованої на задоволення потреб. У такій площині страждання оцінюється як зупинка, завада, бар'єр, проблемна ситуація, що потребують додаткових зусиль для їх подолання.

Сучасний підхід до проблеми страждання розглядає його через змістовно споріднені поняття кризи та хвороби [6]. Криза – термін Гіпократів, який цілком можна замінити метафорами “розлад”, “хвороба”. Інколи криза подається в тональності похмурого песимізму та непроглядного негативізму, певної аномальності, патології, що є провісниками краху, загибелі. Під іншим кутом зору криза – закономірний етап розвитку, в основі якого лежить зустріч-конфлікт старого й нового.

Китайська піктограма слова “криза” повно й точно відображає ідею духовної кризи. Вона складається з двох основних знаків чи радикалів: один відображає небезпеку, інший – можливість. Це щось на зразок довгого коридору, проходження по якому часто буває важким і відлякуючим, але водночас відповідні йому стани напруги й страху несуть у собі величезної сили цілющий еволюційний потенціал. Подібний підхід та оцінка зустрічаються у творчості данського мислителя С. Кіркегора.

Адаптуючи термін “криза” до життя людини, Кіркегор використовує поняття “хвороба”; оскільки ж природу хвороби він визначає як хворобу насамперед людського духу, то її вищим релігійним діагнозом для нього стає вже не просто криза, а “хвороба до смерті”. Головним симптомом цієї хвороби Кіркегор називає страждання, найвищим проявом якого є відчай. На глибоке переконання данського філософа, людина, яка боїться страждання-відчаю, подібна до людини, що намагається закрити очі на реальні проблеми власного життя, втекти від себе, а значить, занепасти себе і свою душу. Кіркегор пише: “В очах світу небезпека – це ризик, адже можна і програти. Жодного ризику – ось уся життєва мудрість. Проте на ділі зовсім не ризикувати – означає мати жахливу можливість втратити те, чого не втрадиш ризикуючи, хіба що з потугами; а якщо і втрадиш, то у будь-якому випадку не так, не настільки легко, як щось неважливе, – але що ж це таке, що можна втратити? Самого себе. Бо якщо я ризикую і помиляюся, – ну що ж! – життя карає мене, щоб мене ж спасти. Але якщо я не ризикую – хто ж мені тоді допоможе? Між тим як не ризикуючи ні в чому головному (а це й означає – усвідомлювати власне Я), я виграю і боягузливо дістаю понад усе всі блага світу – але втрачаю своє Я (як тут не згадати біблійний вислів “яка ж користь людині, що здобуде весь світ, але занапасти чи згубить себе” – *Т. Я.*). Ім'я багатьох може залишитися в історії, але чи були вони самі собою? Ні, бо в духовному вони були позбавлені “Я”, без “Я”, заради якого варто всім ризикнути, абсолютно без “Я” перед Богом... – якими б егоїстами вони не були в усьому іншому” [7].

На завершення можна зробити наступні висновки. Страждання виступає одвічною проблемою людської рефлексії і розглядається по-різному в різні часи та в

різних філософсько-культурних традиціях. На наш погляд, сучасне трактування страждання доцільно розглядати насамперед через антропологічно обумовлене визначення кризи. Розгляд страждання-кризи в такому ракурсі дає можливість більш чіткого з'ясування всіх болючих точок людського існування, вказує напрям пошуку сил і здатностей для виходу з глухого кута. Лише через сприйняття кризи як свого страждання, тобто того, що стосується мене, можливе розв'язання критичної ситуації. Я страждаю – значить я боляче переживаю свою дійсність, умови свого буття; я хворію дійсністю – значить я хворий сам, боліє моє внутрішнє єство, мій дух; я усвідомлюю своє страждання – значить я хочу оздоровлення й шукаю можливостей для цього. Страждання або “больові точки” людського життя при цьому виступають точками росту життєвого досвіду й невинно вимагають від людини аналізувати та оцінювати свою діяльність. У цьому значенні страждання може виступати однією з найвищих цінностей індивідуального духовного досвіду особистості як невід'ємний компонент духовно-морального шляху вдосконалення особи. Бо фізичні й духовні випробування ведуть (при спробі усвідомлення їх значення для людини) до переоцінки звичних, традиційно засвоєних цінностей, наслідком чого нерідко буває зміна встановленої шкали моральних оцінок, способу життя й поведінки індивіда.

-
1. *Щербатской Ф.* Избранные труды по буддизму. М., 1988. С. 201–215.
 2. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2-х т. М., 1998. Т. 1; Т. 2.
 3. *Вебер М.* Хозяйственная этика мировых религий // Религиоведение. Хрестоматия. М., 2000. С. 547–553.
 4. *Кармин А.* Основы культурологии: Мифология культуры. СПб., 1997. С. 284–286.
 5. *Шопенгауэр А.* Свобода воли и нравственность. М., 1992. С. 203–208.
 6. *Гроф С., Гроф К.* Духовный кризис: понимание эволюционного кризиса // Духовный кризис. Статьи и исследования под ред. С. Грофа. М., 1995. С. 13–40.
 7. *Кьеркегор С.* Болезнь к смерти // С. Кьеркегор. Страх и трепет. М., 1998. С. 272.

**THE PROBLEM OF SUFFERING
IN A HISTORICAL – CULTURAL TRADITION**

Tetiana Yaroshenko

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytets'ka Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The religious, philosophical, and cultural views of sciences on the phenomenon of suffering in the human life are examined in this article. The meaning of negative ghostly experiences for the spiritual development and unfolding of a personality is analysed, too.

Key words: suffering, crisis, illness, co-suffering, love, curing.

Стаття надійшла до редколегії 10. 02. 2002

Прийнята до друку 10. 05. 2003